

УДК: 349.22

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.127>

ПОНЯТТЯ І ОЗНАКИ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Гаєвий В.В.,

*аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Гаєвий В.В. Поняття і ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства.

Стаття присвячена уточненню поняття і з'ясуванню основних ознак принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні. На підставі комплексного аналізу підходів учених щодо розуміння змісту поняття «принципи права», а також на підставі визначення ознак принципів правового регулювання соціальної безпеки окреслено визначення поняття «принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства». Під вказаними принципами пропонується розуміти об'єктивно існуючі закономірності, виражені у конструктивних засадничих ідеях, що містять вимоги, які стосуються нормативно-правового забезпечення дії соціально-правового режиму соціальної безпеки за участі суб'єктів громадянського суспільства, сприяючи таким чином побудові цілісної та справедливої правової системи та підтриманню правопорядку в соціальній сфері. Для принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства характерними є певні ознаки. Відповідні принципи мають основоположний та керівний характер, що дозволяє скеровувати нормотворчий процес до об'єктивації «духу» права та відображення соціальних цінностей та ідеалів. Розглядувані принципи також визначають ідеологічний зміст нормотворчого процесу, а також легалізують (на основі теоретичного осмислення) суспільні цінності, формулюючи їх «правовою мовою». Для принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства також є характерним те, що вони мають імперативний та нормативний характер. У висновках до статті в узагальненому вигляді окреслюється соціально-правове значення принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, правове регулювання, принципи права, соціальна безпека, соціальний захист.

Haievyi V.V. The concept and characteristics of the principles of legal regulation of social security in the context of the development of the concept of civil society.

The article aims to elucidate the concept and delineate the key features of the principles governing the legal regulation of social security, particularly within the evolving framework of civil society in Ukraine. Drawing upon a comprehensive analysis of scholarly approaches to understanding the "principles of law", as well as by defining the specific characteristics of principles that govern the legal regulation of social security, this article outlines the concept of "principles of legal regulation of social security in the context of the development of civil society". The author suggests that these principles should be understood as objective patterns encapsulated in foundational ideas. These ideas carry imperative requirements for the regulatory framework, which aims to maintain social security through the involvement of civil society actors. This approach enables the construction of a coherent and equitable legal system, as well as the maintenance of law and order in the social domain. The principles guiding the legal regulation of social security in the context of civil society development possess distinct characteristics. These principles are both fundamental and directive, serving to orient the rule-making process toward embodying the essence of law and reflecting societal values and ideals. The principles in question guide the ideological underpinnings of the rule-making process and codify social values into legal terms based on theoretical understanding. Moreover, these principles are imperative and normative in character when it comes to the legal regulation of social security within the evolving framework of civil society. The conclusions of the article summarize the socio-legal significance of the principles of legal regulation of social security in the context of the development of the concept of civil society.

Key words: civil society, legal regulation, principles of law, social protection, social security.

Постановка питання. Правове регулювання соціальної безпеки в цілому та в умовах розвитку концепції громадянського суспільства є важливим

елементом правопорядку, яке може сприяти забезпеченню стану соціальної безпеки або ж створювати ризиковані умови для соціальної безпеки суб'єктів права. У тому ж разі, коли результати правового регулювання соціальної безпеки в дійсності шкодять дії соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки можемо констатувати, що суб'єктами нормотворчої діяльності: по-перше, ігноруються фундаментальні цінності права, які прямо чи опосередковано вимагають забезпечення стану соціальної захищеності суб'єктів права; по-друге, комплексно не враховуються мета та завдання соціальної безпеки. Крім того, на основі вказаного можна припустити, що суб'єкти нормотворчої діяльності у процесі правового регулювання соціальної безпеки або не враховувало позицій заінтересованих суб'єктів громадянського (не залучали таких суб'єктів до процесу чи формалізували їх участь, імітуючи демократизм процесу правового упорядкування забезпечення соціальної безпеки), або відповідні суб'єкти без достатньої відповідальності віднесли до ролі, яка була їм відведена у нормотворенні. При цьому ключовим запобіжником у процесі правового регулювання соціальної безпеки, який не допускає створення, зміни та скасування норм законодавства, що погіршують стан соціальної безпеки, є принципи правового регулювання. Вимоги цих засадничих правових ідей сприяють тому, щоби означений процес відповідав існуючому правопорядку, а отже – допомагав формувати соціально безпечні умови буття населення держави (з урахуванням соціально захисного потенціалу суб'єктів громадянського суспільства, що проявляється у нормотворчій діяльності). У зв'язку із цим, вбачається потреба в уточненні змісту вказаних принципів.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Поняття та структура принципів правового регулювання загалом та тих чи інших соціально-правових явищ вже досліджувалась багатьма українськими ученими, серед яких: Л.В. Вакарюк, Н.В. Глевська, І.П. Жигалкин, В.О. Журавель, М.І. Іншин, О.І. Кісельова, Д.А. Паньков, М.В. Старинський, Г.І. Чанишева, І.І. Швидкий та ін. Поряд із тим, слід констатувати, що по сьогодні ще не було досліджено сутнісного змісту принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні. Між тим, значний обсяг наукових напрацювань учених щодо поняття та ознак принципів правового регулювання дозволяє дійти висновку про можливість з'ясування актуального сутнісного змісту досліджуваних засадничих ідей.

Отже, **метою** статті є уточнення поняття і виявлення основних ознак принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. Для

досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) окреслити основні підходи учених щодо змісту поняття принципів права; 2) виокремити та проаналізувати основні ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства; 3) сформулювати визначення поняття «принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства»; 4) окреслити соціально-правове значення досліджуваних принципів.

Виклад основного матеріалу. В українській доктрині права можемо помітити широке різноманіття позицій учених і дослідників відносно розуміння форми та змісту поняття «принципи права». Так, означені принципи як правило науковцями ототожнюються з такими категоріями, як: фундаментальні ідеї (наприклад, ідеї, що: розкривають і конкретизують значення, «дух» права; визначають вплив права на суспільні відносини; служать орієнтиром для оцінки правомірності поведінки суб'єкта права та відповідності правопорядку існуючого правового режиму); фундаментальні та імперативні вимоги до суб'єктів права діяти відповідним чином та уникати вчинення певних дій; визнані й обґрунтовані на науковому рівні закономірності суспільного буття суб'єктів права тощо.

Наприклад, П.Д. Пилипенко тлумачить принципи права як основи права, а саме в якості «засад, вихідних положень, на яких базується право як система норм» [1, с. 278]. Схожим чином тлумачить принципи права І.І. Балаклицький, котрий вважає, що ці принципи в дійсності «є підґрунтям права, містяться у його змісті, виступають як орієнтири у формуванні права, відбивають сутність права та основні зв'язки, які реально існують у правовій системі; до того ж у принципах зосереджено світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації» [2, с. 72]. У свою чергу провідний вітчизняний правник А.М. Колодій констатує, що «принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності всьому механізму правового регулювання суспільних відносин, досконаліше інших розкривають місце права в суспільному житті і його розвитку» [3, с. 43]. Отже, принципи права учені інтерпретують не лише в якості ідей, що відображають «дух» права, але й конструктивних і керівних ідей, на яких вибудовується правова система у цілому, а отже – на яких ґрунтується правове регулювання, котре у

дійсності міцно пов'язане (діалектичним зв'язком) із принципами права.

У рамках означеного діалектичного зв'язку визначає принципи права О.В. Гришук. На думку ученої, під цими принципами необхідно розуміти «вихідні правові ідеї, що відображають засадничі загальнолюдські цінності, розкривають сутність права та визначають зміст і спрямованість правового регулювання та розвитку суспільства» [4, с. 21]. Натомість В.В. Карпунцов і Р.В. Вереша обстоюють позицію, у відповідності до якої принципи права слід тлумачити, як «основоположні засади, які є підґрунтям побудови власне законодавства у цілому та кожної конкретної норми зокрема, а також базовими положеннями для застосування норм права відповідними органами, що реалізують відповідальність» [5, с. 105]. При цьому учені наголошують на тому, що «принципи права забезпечують реалізацію та захист прав і свобод людини і громадянина, які закріплені у конституціях переважної більшості зарубіжних країн, у тому числі й України, що висвітлено у основних принципах Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та у праві Європейського Союзу в цілому» [5, с. 105].

Відтак, доходимо закономірного висновку, що різні підходи до тлумачення принципів права в дійсності можна пояснити тим, що вказане явище за своєю природою є багатоаспектним. Найбільш комплексно враховує ці підходи до тлумачення поняття принципів права В.В. Гладкий, на думку якого відповідні принципи слід розуміти в якості «об'єктивно існуючих закономірностей, виявлених (усвідомлених) та сформульованих в якості фундаментальних (основоположних) ідей (ідеалів), що для забезпечення юридичної визначеності конкретизуються загальними вимогами імперативного (субімперативного) характеру (як правило закріплені в законодавчих актах чи в інших формах права), а за своїм призначенням – забезпечують цілісність правової системи і правовий порядок в цілому (в процесі нормотворчої діяльності, реалізації норм права та законодавства, визначення правомірності актів, виражених в діях і документах), будучи «координатами» панування права» [6, с. 190]. Окреслений підхід науковця до розуміння принципів права ми будемо використовувати у процесі формулювання поняття «принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні». При цьому передуватиме цьому з'ясування особливих рис таких засадничих ідей.

Враховуючи викладене, а також актуальні підходи учених до тлумачення переліку ознак принципів права [див., напр.: 3, с. 43-44; 7, с. 20-21; 8; 9, с. 24-26; 10, с. 41-42], доходимо висновку, що до *основних ознак принципів пра-*

вового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства слід віднести наступні риси принципів права:

1. *Основоположний (генеральний) та керівний характер цих ідей, що дозволяє скеровувати нормотворення до об'єктивації «духу» права та відображення соціальних цінностей та ідеалів.* Принципи права утілюють сутність і «дух» самого права, яке сьогодні є цілісно людиноцентристським, таким що скеровує суб'єктів права на поведінку, яка сприяє соціальній безпеці суспільства в цілому та кожного члена суспільства зокрема. Тобто, відповідні ідеї є не просто деклараціями, що містяться в нормативно-правових актах, у судових рішеннях та окреслюються в наукових працях правників, а скоріше є фундаментальними поняттями, що наповнюють правове регулювання конкретною місією та спрямованістю. У цьому сенсі принципи права постають в якості нормативно-ідейного компасу, котрий спроможний належним чином скерувати юридично значимі процеси, зокрема, й нормотворчий процес, гарантуючи, що сам процес та його результати узгоджуватимуться із цінностями, суспільними нормами, а також із цивілізаційним, морально-етичним компасом відповідного суспільства. Саме тому, права правового регулювання соціальної безпеки повинні враховувати поточний стан розвитку концепції громадянського суспільства в Україні, а також вимагати врахування цієї концепції в нормотворчому процесі на як законодавчому, так і на підзаконному (також локальному) рівнях.

2. *Спроможність визначати ідеологічне навантаження нормотворення.* Саме принципи права мають визначальну ідеологічну вагу в контексті відповідної правової системи, а відтак – у всіх елементах такої системи (зокрема, й в нормотворчій діяльності). У цьому аспекті правові принципи виступають ідеологічним арсеналом права, забезпечуючи цілісну морально-етичну, світоглядну єдність у створенні, тлумаченні та застосуванні правових норм. Це обумовлено тим, що принципи права пронизують всю правову систему, узгоджуючи її з загальнозначимими ідеалами суспільного розвитку, зберігаючи таким чином авторитет правопорядку, зокрема, й в результаті реалізації суб'єктами нормотворчої діяльності повноважень із створення нових норм, перегляду існуючих норм і стандартів, які стосуються соціальної безпеки населення.

3. *Спроможність легалізувати (на основі теоретичного осмислення) суспільні цінності та сформулювати їх «правовою мовою».* Принципи права формулюються в рамках процесу теоретичного осмислення закономірностей, проблем і потреб суспільних взаємодій крізь призму: ідеї панування права; соціально-економічного прогресу суспільства та його цивілізаційного роз-

виту. Сформульовані відповідним чином принципи є особливим засобом перетворення прагнень і духу суспільства в юридичну категорію. Тобто, принципи права є певним «мостом» між абстрактними суспільними цінностями, які конкретизуються у наукових напрацюваннях учених і дослідників, а також легалізуються правовими нормами, уможливаючи повноцінну інтеграцію морально-етичних та цивілізаційних орієнтирів суспільства (зокрема, й щодо забезпечення соціальної безпеки) у сферу права.

4. *Імперативність принципів права.* Правові принципи у цілому мають імперативний характер, адже складають основу, на якій створюються правові норми. Таким чином, на основі цих принципів повинна будуватись як форма, так і зміст нормативно-правових актів про соціальну безпеку, а також процес нормотворчої діяльності. Означена характеристика принципів права надає їм ієрархічну визначеність під час уточнення мотивів створення, зміни та припинення дії нормативно-правових актів. Вказане сприяє розумінню цих принципів в якості фундаменту нормативно-правового забезпечення та функціонування комплексу взаємовідносин і процесів у сфері соціальної безпеки.

5. *Нормативність принципів права.* Правові принципи є не просто основоположними ідеями, на які повинні орієнтуватись суб'єкти права в процесі нормотворення та правореалізації, адже є насамперед ідеями, пройнятими нормативністю. Вони містять набір імперативних вимог, дотримання яких формує основу правопорядку та законності в суспільстві й правомірності поведінки членів суспільства. Вказане обумовлено тим фактом, що принципи права допомагають узгодити поведінку суб'єктів права з ідеальним набором вимог до поведінки в рамках певного правового порядку, тим самим дозволяючи підтримувати правову дисципліну в суспільстві.

Викладене дає підстави стверджувати, що під *принципи правового регулювання соціальної безпеки у контексті розвитку сучасної концепції громадянського суспільства постають в якості об'єктивно існуючих закономірностей, виражених у конструктивних засадничих ідеях, що містять вимоги, які стосуються нормативно-правового забезпечення дії соціально-правового режиму соціальної безпеки за участі суб'єктів громадянського суспільства, сприяючи таким чином побудові цілісної та справедливої правової системи та підтриманню правопорядку в соціальній сфері.*

Висновки. Дослідження поняття та ключових ознак принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства дозволяє дійти висновку, що такі засадничі ідеї є основою правопорядку в соціальній сфері, чинником, що не

допускає десоціалізації законодавства, а отже – характеризується очевидною соціально-правовою значимістю. Конкретизуючи відповідну значимість розглядуваних засадничих ідей, можемо зазначити, що такі принципи мають суттєве соціально-правове значення, адже: 1) ці принципи є запобіжником десоціалізації соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки населення та окремих верств населення (виконання вимог принципів правового регулювання дозволяє стверджувати правопорядок у сфері соціального захисту, який наразі є людиноцентристським, а відтак – не припускає зниження стандартів забезпечення соціальної безпеки, попри політичні та економічні зміни в державі, якщо інше не передбачено Основним Законом України); 2) розглядувані засадничі ідеї сприяють рівності доступу усіх до системи соціальної безпеки (законодавство у результаті впливу вимог принципів правового регулювання не може тлумачити соціальну безпеку в якості привілея, а має стверджувати такий стан, як те, на що має право кожен громадянин); 3) принципи правового регулювання спрямовують суб'єктів нормотворчого процесу на те, щоби вони у цьому процесі приймали рішення та діяли, сприяючи юридичній визначеності забезпечення соціальної безпеки громадян; 4) розглядувані засадничі ідеї передбачають залучення суб'єктів громадянського суспільства до нормотворчого простору, у результаті чого забезпечується репрезентативність і справедливість законів і підзаконних актів, підвищується їхнє соціальне спрямування, а відтак – довіра суспільства до інститутів влади; 5) відповідні принципи вимагають від суб'єктів нормотворчої діяльності забезпечення громадського контролю за створенням, зміною та скасуванням норм, які стосуються соціальної безпеки, а також за впровадженням цих норм в політиці соціального забезпечення. Таким чином, виконання вимог розглядуваних принципів суб'єктами нормотворчої діяльності під час нормативно-правового забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки сприяє не лише підвищенню ефективності та результативності системи, але й також дозволяє нормотворчій діяльності бути ефективним інструментом для формування інклюзивного, справедливого, прозорого суспільства, в якому активно діє громадянське суспільство. Крім того, вимоги принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні є орієнтирами для суб'єктів громадянського суспільства, керуючись якими вони спроможні контролювати нормотворчий процес, спрямовувати його соціально безпечне русло, сприяючи зміцненню правопорядку в соціальній сфері буття держави та суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пилипенко П.Д. Принципи трудового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 13. С. 278–283.
2. Балаклицький І.І. Загальні принципи права як сутнісні його характеристики. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 71–77.
3. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
4. Грищук О.В. Принципи права: філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 61. С. 16–23.
5. Карпунцов В.В., Вереша Р.В. Принципи права в системі нормативно-правового регулювання. *Modern methods for the development of science: Abstracts of I International Scientific and Practical Conference (Haifa, January 09–11, 2023)*. Haifa: European Conference, 2023. С. 105–108.
6. Гладкий В.В. Нормування трудових прав осіб з інвалідністю: перспективи використання в Україні досвіду США. *Формування сучасної парадигми розвитку суспільства: колективна монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 172–194. doi:10.5281/zenodo.6561112.
7. Бахновська І.П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 23, Ч. 1, Т. 1. С. 18–22.
8. Гнатенко К.В. Істотні ознаки принципів права соціального забезпечення. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 527–534. doi:10.32844/2222-5374-2020-104-2.59.
9. Кучук А.М., Перепьолкін С.М. Принципи права як категорія внутрішньо державного й міжнародного права. *Право і суспільство*. 2015. № 3, Ч. 3. С. 22–26.
10. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43.